

MARIUSZ MIŚKIEWICZ

AP Edukacja Policealna, Szkoła Medyczna

Oddział w Chorzowie

NIEDOSTOSOWANIE SPOŁECZNE MŁODZIEŻY W PERSPEKTYWIE TEORETYCZNO-BADAWCZEJ

Nieakceptowany społecznie sposób reagowania na przepisy i zakazy wynikające z pełnionych ról społecznych wyrażać się może w dość uporczywym łamaniu przyjętych norm o charakterze prawnym, moralnym, społecznym czy obyczajowym. Gdy przejawia to osoba młoda, która nie przekroczyła dwudziestego pierwszego roku życia, możemy mieć do czynienia ze zjawiskiem niedostosowania społecznego. Przejawy takich zachowań lub działań mogą mieć charakter bierny, utajony lub demonstracyjny i bojowy.

W typowym przykładzie, jednostki przejawiające cechy niedostosowania społecznego sprawiają poważne trudności wychowawcze w środowisku rodzinnym i szkolnym. Relacje z otoczeniem, a w szczególności z dorosłymi, ulegają zmianie i deformacji. U jednostek społecznie niedostosowanych często dostrzega się zmiany w strukturach wolicjonalnych, emocjonalnych, motywacyjnych i adaptacyjnych.

Przyczyn tego zjawiska można doszukiwać się na różnych płaszczyznach. Do najczęstszych zaliczyć można sytuację wewnątrzrodzinną, trudności w szkole, wpływ środowiska rodzinnego. Nie można jednak zapomnieć o uwarunkowaniach genetycznych lub predyspozycjach.

Stale napływają informacje o zwiększaniu się skali niedostosowania społecznego i podejmowaniu zachowań przestępczych wśród dzieci i młodzieży. Dlatego istnieje potrzeba podejmowania na obszarach wielu podmiotów podlegających instytucjom rządowym i pozarządowym działań profilaktycznych i edukacyjnych, których celem jest przeciwdziałanie zwiększania się skali tego zjawiska i eliminacja powstałych już skutków.

Niedostosowanie społeczne w ujęciu teoretycznym

Problem niedostosowania społecznego interesuje nie tylko pedagogów, ale także przedstawicieli takich dziedzin jak: psychologia, psychiatria, socjologia czy kryminologia. Na brak jednolitych kryteriów składających się na terminologię niedostosowania społecznego mają wpływ różne i złożone przyczyny oraz

oznaki zjawiska. W związku z tym pojęcie niedostosowania społecznego definiowane jest w zależności od potrzeb danej dziedziny.

W literaturze pojęcie **niedostosowania społecznego** pojawiło się w latach 50. w USA pod wpływem psychologii przystosowania opartej na koncepcjach behawiorystycznych oraz teorii Darwina¹. Na grunt polski termin przeniosła w 1957 roku M. Grzegorzewska, która przyczyniła się do spopularyzowania pojęcia wśród psychologów i pedagogów. Według M. Grzegorzewskiej² młodzież cechująca się niedostosowaniem społecznym stanowi zespół nieletnich wymagających stosowania specjalnych metod wychowawczych, psychologiczno-medycznych oraz medycznych.

L. Pytka³ definicje zjawiska nieprzystosowania społecznego układa w cztery grupy:

- **definicje objawowe**, skupiają uwagę na podstawowych i specyficznych objawach albo wskaźnikach o nacechowaniu behawioralnym;
- **definicje teoretyczne**, w których oprócz opisów symptomów angażuje się pojęcia teoretyczne, czerpane z ogólnej teorii przystosowania lub normalnego funkcjonowania społecznego jednostki;
- **definicje operacyjne**, w których nacisk położony jest na sposoby pomiaru, odsyłając do konkretnego narzędzia pomiarowego wraz z zachowaniem opisu symptomów zjawiska;
- **definicje utylitarne** (administracyjne) określające niedostosowanie społeczne od strony ukazującej bezradność środowiska wychowawczego wobec jednostki wykazującej trudności wychowawcze oraz niedostosowania środowiska do potrzeb owej jednostki.

Elementem łączącym te odmiennie dyscyplinarne definicje jest przekonanie, iż omawiane zjawiska dotyczą zachowania odbiegającego od norm, wartości i oczekiwań środowisk wewnętrznych i zewnętrznych.

Ten sam autor ujmuje nieprzystosowanie społeczne jako „(...) zachowania, które pozostają w sprzeczności z powszechnie uznawanymi normami, wartościami i oczekiwaniami. Objawami nieprzystosowania społecznego młodzieży są negatywne i nieadekwatne reakcje na wymagania i nakazy zawarte w przypisanych jej rolach społecznych – dziecka w rodzinie, kolegi w grupie rówieśniczej czy zabawowej, ucznia w szkole, pracownika w zakładzie pracy”⁴.

¹ K. Kowalczevska-Grabowska, M. Górka, M. Kot-Radojewska, *Niedostosowanie społeczne w percepcji i doświadczeniach uczniów i nauczycieli różnych typów szkół. Analiza porównawcza*, Dąbrowa Górnicza 2009, s. 15.

² M. Grzegorzewska, *Dążenie do odnowy dróg resocjalizacji młodzieży niedostosowanej społecznie*, „Szkoła Specjalna” 1960, nr 6, s. 8.

³ L. Pytka, *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne, metodyczne*, Warszawa 2005, s. 89–90.

⁴ Tamże, s. 90–91.

J. Konopnicki uważa, iż takie „dziecko należy uznać za niedostosowane, które rozwija się w taki sposób, że odbija się to źle na nim samym albo na jego kolegach, a które bez specjalnej pomocy z zewnątrz nie może poprawić swych stosunków z rodzicami, nauczycielami i innymi osobami”⁵.

Powyższą definicję uściślił psycholog O. Lipkowski, określając omawiane zjawisko jako „zaburzenia charakterologiczne o niejednorodnych objawach, spowodowane niekorzystnymi, zewnętrznymi lub wewnętrznymi warunkami rozwoju, a wyrażające się wzmożonymi i długotrwałymi trudnościami w dostosowywaniu się do normalnych warunków społecznych i w realizacji zadań życiowych danej jednostki”⁶.

Pomimo upływu lat definicje przytoczone powyżej nadal pozostają aktualne. Ich łącznikiem jest zwrócenie uwagi autorów na takie płaszczyzny jak rodzina, środowisko zewnętrzne i ich negatywne oddziaływanie na jednostkę, co może prowadzić do zaburzeń osobowościowych, a w konsekwencji do powstawania niedostosowania społecznego. W literaturze przedmiotu dotyczącej opisywanego zjawiska mamy do czynienia z szeroką gamą stosowanej terminologii, co świadczy zarówno o szerokim zainteresowaniu tematem, jak i złożoności oraz ważności opisywanego zjawiska w perspektywie problemów współczesnego społeczeństwa.

Próby dokonania typologii zjawiska niedostosowania społecznego należą do zagadnień budzących najwięcej dyskusji i kontrowersji. Z uwagi na złożoność zjawiska nie istnieje jeden modelowy wzór. Zachowanie ludzkie złożone z różnorodnej gamy czynników wpływowych narzuca wiele problemów w wyodrębnieniu i próbie sklasyfikowania nieprzystosowania społecznego. Typologie najczęściej sprowadzają się do wyróżnienia kryteriów etiologii zaburzeń w zachowaniu lub symptomatologii objawiającej się przez zachowanie.

R. Jenkins⁷ w swojej typologii wyodrębnił dwa typy zachowań jednostki prowadzące do nieprzystosowania społecznego, koncentrując się głównie na przynależności jednostki do potencjalnych grup uczestnictwa:

- **typ niezsocjalizowany** – cechujący się agresją, napastliwością, zaczepnością wraz z elementami buntu wobec autorytetów; jednostce brakuje poczucia winy, charakteryzuje się ponadto złośliwością;
- **typ zsocjalizowany** – jednostka przebywa w zdemoralizowanym towarzystwie, podejmuje aktywność w bandzie, grupie przestępczej, z którą dokonuje czynów karnych, przebywa poza domem bez kontroli.

⁵ J. Konopnicki, *Niedostosowanie społeczne*, Warszawa 1971, s. 19.

⁶ O. Lipowski, *Dziecko społecznie niedostosowane i jego resocjalizacja*, Warszawa 1970, s. 37.

⁷ E. Wysocka, *Wybrane problemy diagnozy niedostosowania społecznego – obszary, modele, zasady i sposoby rozpoznawania zjawiska*, „Chowanna” 2006, nr 49, t. 2, s. 13.

W 1978 roku Cz. Czapów⁸, przyjmując za naczelne kryterium czynniki etiologiczne, opracował typologię opisywanego zjawiska, wyróżniając zasadnicze typy wykolejenia społecznego.

- **Zwichnięta socjalizacja** – prowadząca do manifestowania zaburzonego zachowania w różnorodnych formach. Niedostatki w zakresie socjalizacji dziecka (zła, lub brak opieki rodzicielskiej, odtrącenie emocjonalne, zaniechanie pedagogiczne i społeczne).
- **Demoralizacja** – z tym typem mamy do czynienia wówczas, gdy jednostka dostaje się pod działanie wpływów innej kultury i obyczajowości niż ta, w której została socjalizowana i wychowana. Następujące przewartościowanie wartości tradycyjnych na rzecz nowych to elementy, do których młodzież nie potrafi optymalnie się dostosować.
- **Socjalizacja podkulturowa** – jednostka przejmuje wartości i normy podkultury, która jest przeciwna kulturze szerszej zbiorowości społecznej. Przez co jednostka popada w konflikt z przyjętymi normami ogólnospołecznymi, pozostając w opozycji z grupą identyfikującą się z zachowaniami chuligańskimi, złodziejskimi lub innymi, w tym i przestępczymi.

Typologii niedostosowania w literaturze przedmiotu jest wiele. Ich zarys przedstawiony powyżej pokazuje, że nie są one treściowo odrębne, lecz każda z wskazanych typologii przyjmuje inne kryterium. Treściami wspólnymi dla wszystkich klasyfikacji są takie podstawy jak: znegatywizowana postawa do norm społecznie akceptowalnych, trudna sytuacja jednostki niedostosowanej, wrogość, trudności w obszarze wychowawczym, wycofanie, nadpobudliwość, zahamowanie, bunt, złość, agresja, zachowania antyspołeczne.

Zjawisko niedostosowania społecznego nie powstaje nagle, lecz jest wywołane przez szereg różnych bodźców, dlatego ma charakter proceduralny. Rozwój zjawiska przebiega powoli i składa się z kilku etapów. Należy jednak pamiętać, iż na każdym z etapów możliwa jest specjalistyczna pomoc jednostce w powrocie do życia zgodnie z wymaganiami społecznymi. Gdy zaburzenia w zachowaniu narastają, dysproporcje pomiędzy postawą jednostki a wymaganiami społecznymi rosną.

Według Cz. Czapówa⁹ wyróżnia się trzy podstawowe etapy niedostosowania społecznego, możliwe do zidentyfikowania w oparciu o wiedzę teoretyczną i badania empiryczne.

1. **Stadium pierwsze** – charakteryzuje się wystąpieniem odczucia odtrącenia, nie są w pełni zaspokojone potrzeby sfery emocjonalnej. Przejawiającym się zachowaniem może być agresja antyspołeczna, zbuntowanie, negatywne reakcje, pogłębiająca się wrogość wobec najbliższego otoczenia. Ponadto moż-

⁸ L. Pytka, *Pedagogika resocjalizacyjna...*, dz. cyt., s. 93.

⁹ Tamże, s. 92–93.

liwe do zaobserwowania są niekontrolowane reakcje emocjonalne oraz spadek koncentracji, jednostka szybko popada w znużenie i zniecierpliwienie.

2. **Stadium drugie** – zachowania negatywne wobec autorytetów i osób socjalizująco-znaczących są utrwalane i pogłębiane. Przy próbie nawiązania głębszego kontaktu emocjonalnego z osobą znajdującą się w tym stadium widoczny jest irracjonalny opór wraz z odrzucaniem form ekspresji wyrażających więź uczuciową. Środowisko zewnętrzne staje się miejscem zaspokajania potrzeb jednostki, pojawiają się pierwsze objawy niedostosowania: ucieczki z lekcji, wagarowanie, próby alkoholizowania się, incydenty seksualne itd.
3. **Stadium trzecie** – charakteryzuje się atomizowaniem działań antyspołecznych, przy czerpaniu z tego przyjemności i satysfakcji przez jednostkę. Osoby wchodzące w to stadium podejmują kontakt z grupami przestępczymi, gangami. Otwarcie jest eksponowany konflikt z obowiązującymi normami, kulturą i prawem.

W ujęciu koncepcji J. Konopnickiego¹⁰ można wyróżnić stadia rozwoju zaburzeń w zachowaniu, gdzie w sytuacji zachwiania się stabilności pomiędzy środowiskiem a jednostką, pojawiają się pierwsze symptomy niedostosowania w formach łagodnych, by z czasem przejść do form ostrzejszych. Autor przedstawia to za pomocą faz.

Faza I – manifestacje w sytuacji bezpośredniej reakcji na zmianę warunków funkcjonowania, co charakteryzuje się trudnościami szkolnymi, wagarami, buntem wobec otoczenia, niestabilnością w sferze emocjonalnej.

Faza II – eksponowane reakcje mają charakter złożony, cechując się wzmożoną agresją, łatwością kłamania, podejmowaniem zachowań przestępczych (np. kradzieże, zniszczenia). Faza ta objawia się również włóczęgostwem, ogólną apatią, zaburzeniami seksualnymi, moczeniem nocnym.

Faza III – pogłębiająca się aspołeczność powoduje zaangażowanie aktywności jednostki w grupach przestępczych, podatność na stres, nerwicowość oraz pogłębiający się konflikt ze środowiskiem społecznym.

Pomimo zainteresowania wielu dziedzin niedostosowaniem społecznym czy przestępczością nieletnich, można zaobserwować braki w rozważaniach na temat etapów zaburzeń w zachowaniu prowadzących do niedostosowania. Dotychczasowe badania empiryczne nie wyjaśniają, dlaczego niektóre jednostki przechodzą przez wszystkie etapy czy fazy, a inne od razu wchodzą w etap chronicznej przestępczości czy zdemoralizowania.

W literaturze specjalistycznej przyczyn niedostosowania społecznego upatruje się w źródłach biologicznych, psychicznych i środowiskowych.

Za biologiczne uważa się wrodzone bądź dziedziczne czynniki, które związane są z nieprawidłową pracą lub uszkodzeniem centralnego układu nerwowego, co może skutkować nadpobudliwością psychoruchową, charakteropatią, oligo-

¹⁰ E. Wysocka, *Wybrane problemy diagnozy niedostosowania społecznego...*, dz. cyt., s. 15.

frenią lub zaburzeniami w obszarze endokrynologii¹¹. Są to przyczyny nazwane endogennymi.

Przyczyny o charakterze psychicznym odpowiedzialne są za formowanie nieprawidłowej osobowości, np.: psychopatii, schizofrenii, zaburzeniami osobowości itp.¹²

Przyczyny społeczne, zwane również egzogennymi, to wszelakie bodźce negatywnie wpływające na psychikę i zachowanie jednostki. Wiele badań wskazuje, iż częstymi przyczynami niedostosowania społecznego są uwarunkowania środowiskowe (rodzina, szkoła, grupa rówieśnicza)¹³, które z różnych powodów nie dają poprawnych wzorców socjalizacyjnych.

W tym miejscu warto przybliżyć charakterystykę uwarunkowań natury społecznej, która pozostaje w ciągłym zainteresowaniu służb społecznych w podejmowanych działaniach przeciwdziałających niedostosowaniu społecznemu.

Do czynników mogących wpływać na powstanie nieprzystosowania społecznego zaliczyć można takie obszary jak: dom, szkoła oraz grupy rówieśnicze. Wielu socjologów wymienia również: strukturę społeczno-ekonomiczną społeczeństwa, stopień rozwoju społeczeństwa oraz jego zorganizowanie, skład społeczny¹⁴.

Zdezorganizowane społeczeństwo charakteryzuje się rozkładem życia rodzinnego i zanikiem stosunków sąsiedzkich. Zepchnięcie w nisze zakazów, nakazów, zainteresowań i potrzeb uniemożliwia rozwojowe życie w społeczeństwie. Jeżeli wychowanie dziecka nie jest planowe i ukierunkowane odnośnie dążeń i zainteresowań, wówczas może zapoczątkować w nim niechęć wobec otoczenia¹⁵.

Można wyróżnić czynniki ryzyka predestynujące do powstania opisywanego zjawiska, egemplifikując czynniki środowiskowe:

- obszar związany z funkcjonowaniem rodziny, gdzie zaliczyć można takie czynniki jak np.: nieprawidłowe pełnienie ról rodzicielskich, wewnątrzrodzinne konflikty, choroby i patologie, zaburzona struktura rodzinna;
- złe warunki ekonomiczne rodziny;
- czynniki dotyczące funkcjonowania jednostki w roli ucznia, wyróżniając: niepowodzenia szkolne, brak postępów w nauce, negatywizm szkolny;
- występowanie zachowań problemowych;

¹¹ A. Paszkiewicz, *Wychowanie resocjalizujące w środowisku otwartym – zarys teorii*, Białystok 2006, s. 60.

¹² K. Pospiszyl, E. Żabczyńska, *Psychologia dziecka niedostosowanego społecznie*, Warszawa 1986, s. 48.

¹³ Tamże.

¹⁴ J. Firla, *Psychospołeczne uwarunkowania przestępczości nieletnich*, Katowice 2001, s. 19.

¹⁵ Tamże, s. 20.

- oddziaływanie rówieśnicze, zdemoralizowane towarzystwo;
- indywidualne predyspozycje (opisane w Uwarunkowaniach biopsychicznych)¹⁶.

Człowiek jako jednostka społeczna należy do grup, w których dochodzi do licznych interakcji i relacji interpersonalnych, a to z kolei wpływa i formuje osobowość człowieka. Dlatego istotnym elementem przeciwdziałania jest rozpoznanie zjawiska stosunkowo wcześniej i podjęcie odpowiednich działań modyfikujących.

Rozpoznanie niedostosowania upatruje się w głównej mierze w obserwacji objawów temu towarzyszących. W literaturze przedmiotu znaleźć można wiele opisów i propozycji uszeregowania objawów niedostosowania społecznego młodzieży o różnym charakterze pogładowym, najczęściej klasyfikowanych poprzez pryzmat symptomów. Liczba najczęściej wymienianych symptomów zawiera się w przedziale od 3 do 15. Należy jednak pamiętać, że klasyfikacje nie do końca wyczerpują ramy definicyjne.

L. Pytka poprzez objawy niedostosowania społecznego rozumie „negatywne i nieadekwatne reakcje na wymagania i nakazy zawarte w przypisanych (jednostce) rolach społecznych – dziecka w rodzinie, kolegi w grupie rówieśniczej czy zabawowej, ucznia w szkole, pracownika w zakładzie pracy itd.”¹⁷.

Za przejawy wykolejenia społecznego S. Górski rozumie „antagonistyczno-destruktywne zachowania jednostki, polegające na łamaniu przez nią norm prawnych. Mówimy wtedy o wykolejeniu przestępczym. Gdy łamane są normy moralne i obyczajowe, wówczas mamy do czynienia z wykolejeniem obyczajowym”¹⁸. Gdy jednostka swoim zachowaniem i działaniem łamie prawo, mamy do czynienia z wykolejeniem o charakterze obyczajowo-przestępczym.

Natomiast opierając się na klasyfikacji C. Cekiera¹⁹ można wyróżnić m.in. objawy takie jak: „napady krzyku, płaczu nieadekwatne do danej sytuacji i rozmiaru bodźców, uczulenie psychiczne i fizyczne na określone bodźce, emocjonalna nadpobudliwość, bezsenność, brak apetytu, ataki głodu, ucieczka w chorobę, regresja zachowania, lęki, poczucie zagrożenia, depresja, izolacja, apatia, bezradność, nieporadność, lekceważenie obowiązków, zaniedbania w nauce, negatywna postawa do szkoły, ucieczka w kłamstwa, oszustwa, wagary i ucieczki z domu, kradzieże, agresja do ludzi i zwierząt, palenie papierosów, nadużywanie środków odurzających, chuligaństwo, wandalizm, przynależność do grup nieformalnych”.

Pomimo szerokiego ujęcia symptomów, w powyższej klasyfikacji nie ujęto przejawów prostytucji oraz tendencji do podejmowania zachowań suicydalnych.

¹⁶ B. Woynarowska, *Edukacja zdrowotna*, Warszawa 2007, s. 497.

¹⁷ L. Pytka, *Pedagogika resocjalizacyjna...*, dz. cyt., s. 89–90.

¹⁸ S. Górski, *Metodyka resocjalizacji*, Warszawa 1985, s. 14–17.

¹⁹ J.M. Stanik, *Diagnozowanie niedostosowania społecznego i socjalności*, [w:] *Resocjalizacja*, red. B. Urban, J.M. Stanik, Warszawa 2007, t. 1, s. 171.

Powyższe objawy zostały natomiast ujęte w klasyfikacji Z. Ostriańskiej oraz D. Wójcik²⁰, które do najczęstszych symptomów wykolejenia społecznego zaliczają: „systematyczne wagary, pozostawanie bez kontroli poza domem, ucieczki z domu, kontakt z środowiskiem zdemoralizowanym, podejmowanie ryzykownych zachowań seksualnych, wandalizm, agresję, narkomanie”.

Istotne jest również zwrócenie uwagi na szerokość i skalę występowania zjawiska niedostosowania społecznego w społeczeństwie. Z uwagi na zmienność i zależność od wielu czynników, m.in.: warunków ekonomicznych, kulturowych, przejawów dewiacji społecznych, pomiar rozmiaru niedostosowania społecznego jest trudny do wykonania. Ponadto problem pozostaje w doborze kryteriów i ustaleniu, czy za niedostosowanie społeczne uznaje się przypadki, gdzie jasno dostrzega się działania destrukcyjne społecznie, czy również działania cechujące się mniejszą szkodliwością.

Niemniej jednak można określić dwa aspekty niedostosowania:

- **społeczny** – zaburzony stosunek jednostki niedostosowanej zagraża porządkowi społecznemu;
- **indywidualny** – psychiczna sytuacja jednostki jest trudna, przy czym charakteryzuje się aspołeczną postawą oraz niepodporządkowaniem normom społecznym²¹.

Opierając się na statystykach policyjnych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji RP, w ciągu 2002 roku funkcjonariusze Policji odnotowali 23522 nieletnich zagrożonych demoralizacją. Natomiast pod nadzorem Policji w danym roku pozostawało łącznie 104467 osób niepełnoletnich, w tym 48347 zagrożonych demoralizacją²².

Rozmiar niedostosowania ocenia się poprzez pryzmat katalogu zachowań pozostających w sprzeczności z normami społecznymi (m.in. ucieczki z lekcji, wagary, wulgaryzmy, ucieczki z domu, wykroczenia i przestępstwa, np. kradzieże, niszczenie mienia, picie alkoholu), gdzie istotne znaczenie mają czynniki wadliwej socjalizacji, narastające poprzez lata: powiększająca się liczba rodzin niewydolnych wychowawczo, rodzice samotnie zajmujący się dziećmi, rodziny rozbite, zaniedbane zaburzenia rozwojowe (szczególnie w sferze psychicznej, emocjonalnej, intelektualnej).

Z badań Centrum Metodycznego Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej MENiS RP wynika, iż na terenie polskich szkół i w ich pobliżu dochodzi do kradzieży, rozbojów, pobić, spożywania alkoholu przez osoby nieletnie, a w pa-

²⁰ Tamże, s. 174.

²¹ O. Lipkowski, *Pedagogika specjalna*, Warszawa 1981, s. 5, 107.

²² *Program Zapobiegania Niedostosowaniu Społecznemu i Przystępczości wśród Dzieci i Młodzieży*, Opr. Międzynarodowy Zespół ds. Opracowania Programu Zapobiegania Niedostosowaniu Społecznemu i Przystępczości wśród Dzieci i Młodzieży, na zlecenie MSWiA RP, Warszawa 2003, s. 13.

tologiczną przemoc zaangażowanych jest ok. 20% uczniów, którzy są sprawcami powyższych czynów²³.

Na podstawie badań przeprowadzonych pod auspicjami Światowej Organizacji Zdrowia Biura Regionalnego dla Europy można wnioskować, iż 76% polskich dzieci w przedziale wiekowym 11–15 lat próbowało pić alkohol, a 15% nastolatków w wieku 13 lat i 27% nastolatków w wieku 15 lat co najmniej raz miało bezpośredni kontakt z substancjami odurzającymi²⁴.

Opierając się na badaniach dotyczących agresji wśród uczniów szkół podstawowych, średnich oraz zawodowych, przeprowadzonych przez Z. Wyżykowskiego na przełomie lat 1998/1999, gdzie zostało przebadanych 2529 uczniów (1344 dziewcząt i 1185 chłopców), można stwierdzić, iż przejawy agresji w szkole najbardziej dostrzegalne są u uczniów ostatnich klas szkół podstawowych (ponad 70%). Niższe wartości prezentują się w szkołach średnich, gdzie oscylują na granicach 40–50%. Można stwierdzić, iż zjawisko agresji fizycznej występuje w dużych rozmiarach na płaszczyźnie szkoły podstawowej, a wraz z dorastaniem uczniów tendencja się zmniejsza²⁵.

Mając na uwadze powyższe, niezbędna dla zrównoważonego rozwoju społeczeństwa i ochrony społecznej jest profilaktyka zachowań, postaw i działań wpisujących się w obszar niedostosowania społecznego.

Profilaktyka to pojęcie wieloaspektowe, odnoszące się do różnych dziedzin życia. Zapobieganie wykołajeniu społecznemu i przestępczości młodych ludzi jest problemem bardzo ważnym z uwagi na negatywne skutki, jakie niesie niedostosowanie w sferze ekonomicznej i społecznej. Patrząc poprzez pryzmat społeczny, korzystniej jest zapobiegać wystąpieniu zjawisk niepożądanych, niż usuwać ich skutki. Zwykle resocjalizacja to proces długotrwały i kosztowny, o ograniczonej efektywności. Z punktu ekonomicznego bardziej opłacalne są wydatki na działalność o charakterze profilaktycznym, aniżeli tworzenie zakładów poprawczych, placówek socjoterapeutycznych itd.

Zagrożenie niedostosowaniem społecznym młodzieży jest jednym z najważniejszych problemów ówczesnego społeczeństwa, stając się priorytetowym wyzwaniem dla instytucji oświatowych, wychowawczych, opiekuńczych, profilaktycznych i resocjalizacyjnych.

Jak podaje D. Kukła²⁶, profilaktyka możliwa jest poprzez podejmowanie działań o charakterze zapobiegającym. Ich zadaniem jest niedopuszczenie do powstania trudności. Działania te powinny mieć charakter wielotorowy: wyrównywać dysharmonię rozwoju, eliminować niedojrzałość w sferze emocjonalnej,

²³ Tamże, s. 14.

²⁴ Tamże.

²⁵ B. Urban, *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży*, Kraków 2000, s. 182–186.

²⁶ D. Kukła, *Rola Policji w systemie profilaktyki społecznej*, Katowice 2004, s. 15 (za:) R. Wroczyński, *Edukacja permanentna. Problemy i perspektywy*, PWN, Warszawa 1976, s. 18.

eliminować zachowania cechujące się nadpobudliwością bądź zahamowaniem, reagować na nieposłuszeństwo, lenistwo, kłamstwo oraz usuwać agresję.

Do głównych odmian profilaktyki niedostosowania społecznego należą:

- **profilaktyka objawowa** – zadaniem której jest wczesne wykrywanie i niedopuszczenie do rozwoju zachowań dewiacyjnych;
- **profilaktyka uprzedzająca** – mająca za zadanie neutralizację aspołecznego działania poprzez blokowanie niekorzystnych skutków;
- **profilaktyka powstrzymująca** – wpływanie na podjęcie decyzji dotyczącej czynu aspołecznego lub ich serii;
- **profilaktyka kreatywna** – popieranie czynów pożądanых poprzez właściwą motywację i nagradzanie, hamując przy tym zachowania niepożądane²⁷.

Działania profilaktyczne przyniosą efekt w sytuacji, gdy zostaną zachowane pewne zasady: profilaktyka jednostki będzie realizowana w kontekście węższego i szerszego społeczeństwa, w którym żyje; za jednostki objęte profilaktyką odpowiedzialność w obszarze moralno-etycznym będzie ponosić całe społeczeństwo; inicjatywy profilaktyczne podejmowane instytucjonalnie będą opierać się na normach i przepisach społecznych; działania profilaktyczne będą poprzedzane rzetelnymi badaniami społecznymi, ekonomicznymi i politycznymi²⁸.

Działania mające zapobiegać powstawaniu niedostosowania społecznego wśród młodzieży powinny polegać na:

- rozpowszechnianiu prawdziwych informacji o zjawisku, którego profilaktyka dotyczy;
- kształtowaniu świadomych i aktywnych wzorców konsumpcyjnych;
- kształtowaniu umiejętności interpersonalnych i intrapersonalnych, a w szczególności: rozwoju empatii, umiejętności pracy w grupie, zdolności komunikowania się, rozwiązywania konfliktów oraz poszerzaniu wiedzy z zakresu: samoświadomości, samooceny, samodyscypliny;
- rozwijaniu umiejętności podejmowania decyzji oraz rozwiązywania problemów, pozytywnym nastawieniu do życia;
- rozwijaniu relacji z grupą społeczną oraz odpowiedzialności w grupie i za grupę, do której należy młoda jednostka;
- rozwijaniu odpowiedzialności, która cechować się ma dojrzałym myśleniem;
- rozwijaniu wewnątrz środowiska rodzinnego, rówieśniczego i społecznego;
- kształtowaniu zasad prawnych i publicznych, które byłyby adekwatne do potrzeb społecznych i wspierały zrównoważony rozwój społeczny;

²⁷ Tamże, s. 19.

²⁸ Tamże, s. 17.

- umożliwieniu wczesnego rozpoznawania, diagnozowania zagrożeń oraz rozwijaniu strategii przeciwdziałania, gdzie podstawą byłaby wiedza o przyczynach zachowań dysfunkcyjnych²⁹.

Niedostosowanie społeczne w ujęciu badań własnych

Intensywny postęp w rozwoju cywilizacyjnym i kulturowym oraz natłok informacji stwarza warunki, w których społeczeństwo w coraz większym stopniu odczuwa istnienie negatywnych zjawisk społecznych. Do zespołu negatywnych zjawisk zalicza się głównie problem niedostosowania społecznego.

W latach 2011–2012 autor przebadął metodą sondażu diagnostycznego, techniką ankiety oraz wywiadu pogłębionego uczniów oraz nauczycieli szkół ponadgimnazjalnych na terenie województwa śląskiego. Wyniki badań ukazują, iż ankietowani uczniowie dostrzegają w swoich szkołach takie zachowania jak: agresja wśród uczniów, namawianie lub zmuszanie do zachowań agresywnych, znęcanie się (fizyczne bądź psychiczne) wśród uczniów, grożenie, zastraszanie wśród uczniów, kradzieże, pobicia, rozprowadzanie narkotyków, zażywanie narkotyków, wymuszanie pieniędzy, posiadanie broni (np. nóż), wandalizm (niszczenie) pomieszczeń szkoły bądź sprzętu szkolnego. Do najczęściej dostrzeganych zaliczają się agresywne zachowania wśród uczniów – 44%, wandalizm – 38%, znęcanie się fizyczne bądź psychiczne wśród uczniów – 32%. Respondenci ankiety dostrzegają na terenie szkoły również działania przestępcze. Przejawy te kształtują się na średnim poziomie: wandalizm – 38% kradzieże – 22%, grożenie – 19%, pobicia – 11%, rozprowadzanie narkotyków – 11%, zażywanie narkotyków – 11%, wymuszanie pieniędzy – 10%. Analiza tego stanu wskazuje, iż prawie co czwarty uczeń spotkał się z aktami wandalizmu w szkole, a co piąty z kradzieżą. Wychowawcy klas również potwierdzają te tendencje. Do najczęstszych aktów wandalizmu zaliczają m.in.: celowe uszkodzenia ławek, krzeseł, tablic, niszczenie sprzętu dydaktycznego. Jeden z badanych nauczycieli przytacza nawet przykład celowego uszkodzenia elewacji budynku szkoły przez uczniów uczęszczających do placówki.

Badani uczniowie zostali również zapytani o własne doświadczenia – udział w obszarach przestępczych i przemocowych opisanych powyżej na terenie szkoły i poza jej terenem. Jak wynika z udzielonych odpowiedzi, 45% badanych uczniów doświadczyło któregośkolwiek z przedstawionych zachowań lub działań o charakterze przestępczym bądź przemocowym na terenie szkoły.

²⁹ Z. Gaś, *Szkolny program profilaktyki: istota, konstruowanie, ewaluacja; poradnik metodyczny*, Warszawa 2003, s. 19–20.

Rys. 1. Doświadczenia uczniów w obszarach przestępczych lub przemocowych na terenie szkoły

Źródło: badania własne.

Porównując doświadczenia uczniów w szkole i doświadczenia poza terenem szkoły, wyraźnie widać, iż poza szkołą uczniowie częściej uczestniczą w zachowaniach o charakterze przestępczym czy przemocowym. Wśród badanej młodzieży 18% doświadczyło kradzieży, 17% – pobicia, 15% – agresywnego zachowania wśród rówieśników. Uwidacznia się tutaj również kwestia związana z rozprowadzaniem (9%) oraz zażywaniem (14%) narkotyków, co jest również coraz poważniejszym problemem współczesnego wychowania młodzieży i dzieci.

Rozważając kwestię narkotyzowania się młodzieży, badani uczniowie zostali zapytani w ankietach o obecność środków odurzających w ich środowisku i zażywanie przez nich środków odurzających. Faktem jest, iż grupa badawcza w większości nie uważa alkoholu i papierosów za środki odurzające. Na terenie i poza terenem szkoły palenie papierosów dostrzega 94% respondentów, picie alkoholu – 28%. Aż 44% badanych przyznaje się, że próbowała palić papierosy. Z inicjacją narkotykową – palenie marihuany lub haszyszu – miał do czynienia co piąty badany, co stanowi 21% ogółu. Tylko połowa (50%) uczniów twierdzi, iż nigdy nie próbowała żadnego z wymienionych środków odurzających. Z drugiej strony wynik ten wskazuje, iż połowa uczniów miała kontakt ze środkami odurzającymi, w tym z twardymi narkotykami, takimi jak amfetamina – 5%, heroína, morfina – 2%, ekstazy – 5%. Próbowanie innych środków deklaruje 14%. Do *innych środków* najczęściej zaliczane są tzw. dopalacze³⁰, których sprzedaż jest obecnie zakazana, lecz, jak wskazują sami uczniowie, z łatwością można uzyskać dostęp do takich środków poprzez sklepy internetowe.

Jak podaje K. Kowalczevska-Grabowska³¹, zainteresowanie narkotykami wzrasta wraz z wiekiem i liczba osób zażywających owe substancje jest coraz większa. Autorka wskazuje na następującą prawidłowość: kontakt ze środkami

³⁰ Dopapalacze – termin, który nie posiada charakteru naukowego. Najczęściej używa się tego pojęcia dla określenia grupy różnych substancji psychoaktywnych lub ich mieszanek.

³¹ K. Kowalczevska-Grabowska, M. Górka, M. Kot-Radojewska, *Niedostosowanie społeczne...*, dz. cyt., s. 103.

o działaniu psychoaktywnych najczęściej zaczyna się od palenia papierosów i picia alkoholu.

Powyższe słowa potwierdzają przeprowadzone badania, z których wynika, że zjawisko spożywania alkoholu przez młodzież ma większy zasięg niż zażywanie narkotyków. Badana grupa młodzieży szkół średnich została zapytana w ankiecie, czy kiedykolwiek piła napoje alkoholowe. Zbiórce dane wskazały, iż 88% całości odpowiedziało na zadane pytanie twierdząco. Tylko 12% ogółu podaje, że nigdy nie piło alkoholu. Wynik przedstawiono poniżej:

Rys. 2. Doświadczenia alkoholowe badanej grupy młodzieży

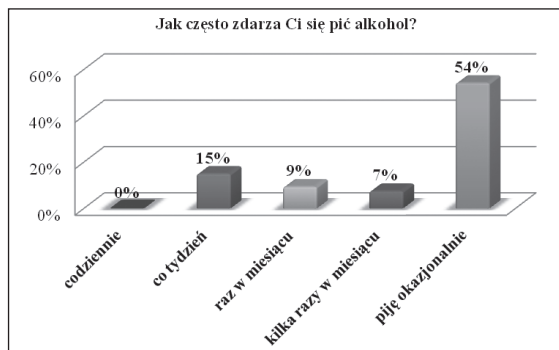
Źródło: badania własne.

Wyniki badań K. Kowalczewskiej-Grabowskiej³² jeszcze drastyczniej przedstawiają powyższą sytuację, gdzie tylko 5,77% ankietowanych twierdzi, że nie piło alkoholu.

Badani uczniowie zostali również zapytani, czy dostrzegają m.in. picie alkoholu na terenie szkoły. 28% uczniów twierdzi, iż dostrzega owo zjawisko, a 7% uczniów doświadczyło spożywania alkoholu na terenie szkoły. Nauczyciele, udzielając odpowiedzi na pytania *Kwestionariusza wywiadu*, informowali, iż bardzo sporadycznie (w częstotliwości kilku przypadków w całym stażu zawodowym) uczestniczyli w sytuacji, gdy uczeń bądź grupa uczniów była w stanie wskazującym na spożycie alkoholu.

Pogłębiając opisywaną kwestię alkoholizowania się młodzieży, zapytano badaną grupę, która przyznała się do picia alkoholu, o to, jak często zdarza się im pić alkohol? Wyniki przedstawia Rys. 3.

³² K. Kowalczevska-Grabowska, M. Górską, M. Kot-Radojewska, *Niedostosowanie społeczne...*, dz. cyt., s. 105.

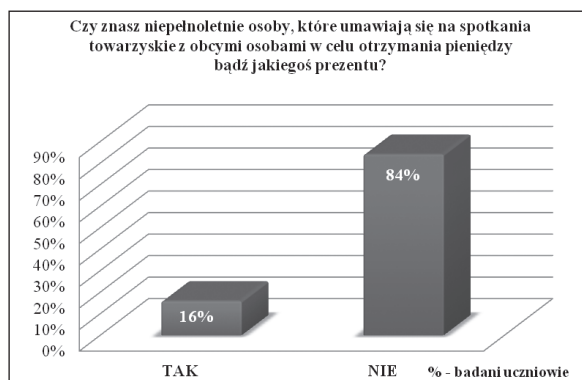

Rys. 3. Częstotliwość picia alkoholu przez badaną młodzież

Źródło: badania własne.

Na zadane powyżej pytanie mogli odpowiedzieć uczniowie, którzy udzielili twierdzącej odpowiedzi na pytanie o spożywanie alkoholu. Ponad połowa uczniów – 54% odpowiedziało, iż pije alkohol okazjonalnie, drugim wynikiem jest picie co tydzień – 15%, do picia kilka razy w miesiącu przyznaje się 9%, natomiast częstotliwość – kilka razy w miesiącu wybrało 7%. Odpowiedź *codziennie* nie została wybrana przez żadnego z respondentów.

W niniejszym opracowaniu warto przytoczyć jeszcze jeden badany obszar – prostytutkę wśród nieletnich. Z uwagi na dość delikatny i trudny temat badani uczniowie zostali zapytani, czy zdarzyło się im kiedykolwiek umówić na spotkanie towarzyskie z osobą obcą i starszą w celu otrzymania pieniędzy bądź jakiegoś prezentu. Uczniowie udzielili przeczących odpowiedzi, twierdząc że nie doświadczyli takich sytuacji. Lecz na pytanie o to, czy znają niepełnoletnie osoby, które umawiają się na spotkania tego typu, badana grupa w 16% przyznała, że zna takie osoby, natomiast 84% uczniów nie ma takich informacji. Obrazowo przedstawiono to poniżej:

Rys. 4. Wiedza uczniów o niepełnoletnich osobach trudniących się prostytutką

Źródło: badania własne.

W rozmowie z nauczycielami główną odpowiedzią na to, czy znają przypadki uczniów uprawiających prostytucję, były tylko przypuszczenia. Wychowawcy podkreślają, iż bardzo ciężko jest rozpoznać problem z uwagi na fakt, że uczniowie, którzy mogliby być podejrzewani o takie zachowania, bardzo szybko zmieniają poruszany temat, nie przyznając się do faktycznej sytuacji, ponieważ spowodowałoby to odcięcie od źródła finansowania ucznia mogącego uprawiać prostytucję.

Bardzo ciężko jest udzielić odpowiedzi na pytanie o przyczyny prostytucji. Z różnych badań przeprowadzonych przez naukowców wynika, że przyczyny prostytucji są złożone, zależą od wielu czynników o charakterze społecznym, ekonomicznym, psychologicznym, biologicznym czy kulturowym³³. Młodzi ludzie, mający takie doświadczenia, za powody najczęściej podają: fantazję, ciekawość, chęć przeżycia przygody, otrzymania upominku, pieniędzy³⁴. Uprawianie prostytucji przez nieletnich jest często poprzedzone ucieczkami z domów i odbywa się w trakcie ich trwania.

Badania empiryczne organizowane przez światowe organizacje dowodzą, że prostytucja nieletnich nie zawsze jest wynikiem biedy w domu rodzinnym. Źródłem problemu często jest ubóstwo o charakterze emocjonalnym. Rodzice traktujący temat współżycia seksualnego jako zakazany, nie rozmawiają z dziećmi na temat relacji intymnych, prowadząc do tego, iż małoletni zaczynają traktować seks instrumentalnie³⁵.

Również nieznanym jest prawdziwy rozmiar prostytucji, zarówno dorosłych jak i młodzieży. Znane są tylko dane statystyczne przypadków odnotowanych przez służby porządkowe oraz organy ścigania. Jeszcze mniej znana jest liczba osób korzystających z tego typu usług seksualnych. Obserwuje się jednak tendencję wzrostową powyższego procederu.

Zakończenie

Z uwagi na to, iż niedostosowanie społeczne dotyczy w głównej mierze dzieci i młodzieży, problem jest zjawiskiem, które dotkliwie daje o sobie znać. Zasięg zjawiska ma charakter makrospołeczny, a jego przejawy widoczne są w każdym wieku szkolnym.

Warto wspomnieć, iż prawdopodobieństwo zrodzenia się niedostosowania społecznego jako zbioru zachowań niepożądanych jest tym większe, im w życiu jednostki gromadzi się więcej niesprzyjających rozwojowi czynników o charakterze biopsychicznym, środowiskowym i zdarzeniowym. Intensyfikacja tych

³³ A. Stankowski, N. Stankowska, *Wybrane problemy patologii społecznej i resocjalizacji. Szkice pedagogiczne*, Żiar nad Hronom 2002, s. 109.

³⁴ J. Firla, *Psychospołeczne uwarunkowania...*, dz. cyt., s. 15.

³⁵ M. Kaszuba, T. Sibiela, *Zjawisko prostytucji wśród osób nieletnich*, Katowice 2010, s. 15.

czynników powoduje, iż człowiek zaczyna nieadekwatnie do oczekiwań wypełniać role społeczne, gdzie ich kształt »narzucony« został przez kulturę danego środowiska. Rodzi to postawy antagonistyczne i destrukcyjne oraz konflikty. Jednostka, zaczynając uczestniczyć w zachowaniach ekstremalnych, izoluje się od społeczeństwa, bardzo ciężko reagując na działania interwencyjne bądź profilaktyczne.

Należy pamiętać, iż walka z objawami jest bezcelowa i prowadzi do większej eskalacji niepożądanych zachowań. Należy rozpoznawać źródła i stosować działania o charakterze ograniczającym i profilaktycznym. Działania profilaktyczne nie powinny skupiać się tylko na wykazywaniu niepożądanych zachowań, wskazywać ich szkodliwość społeczną, lecz przede wszystkim powinny polegać na modelowaniu kreatywnych i pozytywnych wzorów postępowania, przedstawianiu form współżycia w społeczeństwie, które nie rodzą napięcia i konfliktu z normami i obyczajami, a także z prawem. Dlatego tak ważne jest przekazywanie młodym ludziom zainteresowań, pasji, organizowanie i uczenie ich pozytywnych sposobów spędzania wolnego czasu, wraz z nauką przewidywania podjętych przez nich działań.

W ramach działań profilaktycznych szkoły uczestniczą w programach miejskich i rządowych oraz organizowane są spotkania z rodzicami, które, jak twierdzą nauczyciele, nie cieszą się wśród nich wielką popularnością. Programy profilaktyczne, które tworzy każda szkoła, skupiają najczęściej uwagę na problemie agresji, a w mniejszym stopniu na problemach prostytucji czy przestępczości wśród młodzieży. Dlatego, aby usprawnić działalność profilaktyczną, należy skoncentrować większą uwagę na przejawach niedostosowania społecznego występujących wśród młodych jednostek. Zadanie to nie jest łatwe, bowiem wymaga zaangażowania nauczycieli, dyrektorów szkół, rodziców i instytucji samorządowych (pomoc społeczna, zespoły kuratorów, centra aktywizacji młodzieży). Dlatego bardzo ważnym celem zabiegów profilaktycznych jest odnalezienie źródła stanowiącego przyczynę danej dysfunkcji i zastosowanie działań korygujących.

Mariusz Miśkiewicz

NIEDOSTOSOWANIE SPOŁECZNE MŁODZIEŻY W PERSPEKTYWIE TEORETYCZNO-BADAWCZEJ

Streszczenie

Artykuł dotyczy zjawiska niedostosowania społecznego wśród uczniów pobierających naukę w gimnazjach i szkołach ponadgimnazjalnych. Autor opisuje zjawisko przedstawione w literaturze przedmiotu oraz na podstawie badań własnych. Obszar teoretyczny uwzględnia typologie, etapy, przyczyny i skutki zjawiska. Część badawcza odnosi się do

przeprowadzonych badań w aspekcie występowania określonych objawów oraz rozmiaru i charakteru opisywanego zjawiska wśród badanej populacji.

Słowa kluczowe: niedostosowanie społeczne, nieprzystosowanie społeczne, patologie wśród młodzieży, przyczyny, przejawy, rozmiar, profilaktyka, diagnoza.

Маріуш Мішкевіч

СОЦІАЛЬНА ДЕЗАДАПТАЦІЯ МОЛОДІ У ТЕОРЕТИЧНО-ДОСЛІДНИЦЬКІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

Резюме

Явище соціальної дезадаптації серед учнів середніх шкіл розглядається на базі як літературних джерел, так і власних досліджень автора. У теоретичній частині статті окреслено типологію, етапи, причини й наслідки цього явища, у дослідницькій частині – його прояви, обсяг і характер у дослідженій популяції.

Ключові слова: соціальна дезадаптація, соціальні патології серед молоді, причини, прояви, обсяг, профілактика, діагностика.

Mariusz Miśkiewicz

SOCIAL MALADJUSTMENT OF STUDENTS IN THEORETICAL AND RESEARCH PERSPECTIVE

Summary

This dissertation deals with the phenomenon of social maladjustment among students. It reports both theory and diagnostic research. The paper describes the maladjustment in terms of typologies, stages, causes, symptoms and effects. The broad phenomenon of social maladjustment is described, from different aspects, both internal and external including – the environment surrounding the unit.

Keywords: social maladjustment, social pathologies, experience, cause, symptoms, size, prevention, diagnosis.